

(Київ)

ОБРАЗИ ПРИРОДНИХ СТИХІЙ ВОГНЮ І ВОДИ

В АВСТРАЛІЙСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті визначено природу словесного поетичного образу та виявлено передконцептуальні ознаки образів природних стихій вогню і води та розкрито механізми і способи творення цих образів в австралійській поезії. У рамках лінгвокогнітивної парадигми на основі творчого опрацювання положень когнітивної лінгвістики та когнітивної поетики словесний поетичний образ отримав у роботі статус лінгвокогнітивного текстового конструкта.

Ключові слова: поетичний образ, концепт, архетип, природні стихії

The article focuses on defining cognitive and linguistic nature of verbal poetic image. It suggests the analysis of archetypes as preconceptual plane of the images of natural elements of fire and water and reveals cognitive and lingual mechanisms of their creation in Australian poetic texts. Within the framework of cognitive paradigm of cognitive linguistics and cognitive poetics verbal poetic image obtained in this paper the status of linguo-cognitive construal

Key words: poetic image, concept, archetype, natural elements

Образність як допоміжна властивість поетичного твору завжди знаходилася у центрі уваги досліджень з поетики художнього тексту (В.В. Виноградов, М.Ю. Лотман, В.Б. Шкловський, Р.Й. Якобсон). У когнітивній лінгвістиці (G. Lakoff, M. Turner) та її відгалуженні – когнітивній поетиці (О.П. Воробйова, Л.І. Белехова, О.М. Кагановська, В.Г. Ніконова, М. Freeman, R. Tsur, P. Stockwell) – розроблена когнітивна теорія образності, де уточнено поняття художнього й словесного образу як його складника, розкрито лінгвокогнітивні механізми їхнього формування й особливості функціонування в американських поетичних текстах різних авторів і літературно-стильових напрямів (Л.І. Белехова, Н.Ю. Безребра, Н.В. Воробей, Л.В. Димитренко), встановлено концептуальні особливості формування тропів та способів їх реалізації у художньому дискурсі (О.А. Бабелю, О.В. Дельва, Н.П. Ізотова, О.Г. Скідан, І.А. Трубенко).

Науковий доробок, присвячений вивченню саме поетичного образу, зокрема його еволюції і типології (Л.І. Белехова), розкриттю специфіки поетичного синтаксису (А.В. Стрільчук, О.Й. Філіпчик), дослідженню когнітивно-комунікативних особливостей тропеїчних засобів вираження словесних поетичних образів (Н.В. Воробей, О.С. Маріна, І.А. Редька, Н.В. Ярова), поетиці символу та образу (Т.Ю. Горчак, С.Г. Шурма) засвідчує багатогранність словесного поетичного образу як конструкта, який інкорпорує передконцептуальну, концептуальну та вербальну іпостасі [6, с. 189, 281, 282]. Як результат і спосіб репрезентації художньої свідомості й видів поетичного мислення художній образ опредметнює важливі знання та уявлення про світ і віддзеркалює зміни в його осмисленні, зумовлені культурно-історичною епохою, менталітетом певного етносу, а також лінгвокультурними, соціокультурними і тендерними чинниками [9, с. 26].

У ХХ столітті дослідження образності поетичного дискурсу отримує розвиток у розвідках науковців, які сповідують новий підхід до вивчення цього явища. Залучення методологічного апарату когнітивної поетики, яка спрямована на розкриття способів вербалізації знань у художньому тексті

(О.П. Воробйова, Л.І. Белехова, С.О. Жаботинська, В.І. Карасик, І.А. Редька, Л.В. Димитренко, О.Г. Скідан, Н.В. Ярова, О.С. Маріна, Г.М. Передерій, О.В. Заболотська), уможлиблює по-новому подивися на образні засоби. У межах цього підходу застосовується методика концептуального аналізу словесних образів, що базується на теоретичних засадах, сформульованих у працях Дж. Лакоффа, М. Тернера та Л. Белехової [7; 12; 13]. Механізмом виявлення образності є асоціативний рівень тексту. Асоціативне розгортання тексту ми розглядаємо як виникнення і взаємодію в свідомості читача різноманітних асоціацій, пов'язаних з текстом. Дискурсивний характер образності, яка реалізується через ефективні засоби образної репрезентації дійсності залежать від індивідуальних креативних особливостей поетичного мислення автора і читача – їх спроможності до творчої уяви, до різних образних асоціацій.

Проблема образності набула особливої актуальності у зв'язку з новим когнітивним підходом до тлумачення образних засобів. У світлі теорії концептуальної метафори (М. Freeman, М. Johnson, G. Lakoff, М. Turner) [14; 15] та метонімії (Z. Kövecses), концептуальної інтеграції (G. Fauconnier, М. Turner) [13] образні засоби, зокрема метафора і метонімії тлумачаться як власне способи мислення [15]. У когнітивній поетиці (О.П. Воробйова, Л.І. Белехова, О.М. Кагановська, В.Г. Ніконова, М. Freeman, R. Tsur, P. Stockwell) на основі положень когнітивної лінгвістики розроблена теорія словесного поетичного образу (Л.І. Белехова) [6], визначено особливості його формування, підґрунтям яких слугує концептуальна метафора, метонімія (С.А. Андреева, Л.В. Димитренко, С.О. Хахалова, Н.А. Чес), концептуальний оксиморон (О.С. Маріна, О.Г. Скідан), порівняння (О.Й. Філіпчик, Н.В. Ярова), розкрито лінгвокогнітивні механізми формування тропів й особливості їх функціонування в художніх текстах різних авторів і літературно-стильових напрямів (Л.І. Белехова, Н.Ю. Безребра, Н.В. Воробей, Л.В. Димитренко).

Актуальність дослідження визначається когнітивним спрямуванням сучасних лінгвістичних розвідок поетичного тексту на глибинне вивчення його семантики.

Об'єктом роботи слугують словесні поетичні образи австралійської поезії, в яких відображені природні стихії.

Предметом виступають передконцептуальні та концептуальні особливості образів природних стихій.

Мета нашої роботи полягає у виявленні передконцептуальних ознак образів природних стихій вогню і води та розкритті концептуальних механізмів творення цих образів.

Методологічною основою дослідження є когнітивно-дискурсивний підхід до розгляду мовних явищ та закономірностей їх функціонування.

Австралійський поетичний дискурс ХХІ століття демонструє низку унікальних ознак, що визначають особливості національного менталітету та культури мовної спільноти. Кожна природна стихія розуміється нами як складний, багатосторонній феномен, що породжує цілий ряд символічних образів, які істотно збагачують твір на структурному та смисловому рівнях: природні символи, як правило, отримують додаткові смисли (особливо це стосується співвіднесення природних стихій з почуттями і емоційними переживаннями, часом самоідентифікація з певними явищами природи, а також саморефлексія творчого процесу). В основі природних стихій лежать архетипи Вогонь, Вода, Повітря, Земля.

Етнокультурний словесно-поетичний образ тлумачимо як лінгвокогнітивний та лінгвокультурний засіб особливої організації словесної тканини віршованого твору, у якій маніфестовані

етнокультурні знання лінгвокультурної спільноти про певні фрагменти реального й уявного світів. Етноспецифічні смисли, які наповнюють сутнісні реалії буття та передають характеристики предметів і явищ світу й відношення мовця до них, беруть участь у формуванні етноспецифічної картини світу (М.Ф. Алефіренко, А.П. Бабушкін, В.І. Карасик). Образний простір етнокультурної картини світу в текстах австралійської поезії представлено типами етнокультурних словесно-поетичних образів. Такі поетичні образи австралійської поезії поділяються нами, слідом за Л.І. Белєховою, на архетипні, стереотипні та новообрази [6, с. 12].

Ми виходимо із положення про те, що в основі будь-якого художнього образу лежить архетип. Архетип (від гр. *arche* – початок і *typos* – образ) – первісна вроджена психічна структура, вияв родової пам'яті, історичного етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого, що виявляється у знакових продуктах культури у вигляді архетипних образів чи символів [12].

Передконцептуальну іпостась словесного образу становлять етноархетипи. Звідси етнокультурний словесно-поетичний образ визначаємо як лінгвокогнітивний та лінгвокультурний засіб організації віршованого тексту, в якому маніфестовані архетипні уявлення етносу про світ. Під етнокультурними архетипами розуміємо константи національної духовності, які виражають і закріплюють основоположні властивості етносу як культурної цілісності й містять імплікації, що передають його амбівалентний зміст [9].

Архетип стихії – це первинний образ та комплекс певних якостей або особливостей, властивих певній стихії. У словесних образах втілено не весь архетип, а лише деякі його концептуальні імплікації, при чому в одному образі можуть проявлятися суміш ознак різних стихій. Базуючись на теорії Г. Башляра, ми плануємо дослідження архетипів природної стихії води і вогню. З огляду на те, що аналізовані поетичні твори належать письменникам Австралії, ці твори відзначаються найбільшим втіленням архетипних образів стихії Води та Вогню.

Відомий французький філософ і літературознавець Гастон Башляр висловлює переконання в тому, що: “Поети стають прихильниками певного образу; вони насправді проявляють вірність по відношенню до обраного ними первинно людського почуття, до тієї чи іншої первинної органічної реальності, до одного з основних оніричних темпераментів” [1, с. 24; 5, с. 23, 48, 51]. Відповідно, в космології поетичного світу природні стихії були і лишаються основними чинниками образотворення. У тетралогії Г. Башляра стихії тлумачаться як психічно забарвлені елементи уяви, які аналізуються методом “психоаналізу речей” [4, с. 144]. Згідно цієї ідеї, автор створює в тексті домінуючу позицію для однієї із стихій: це може бути продуктом ідіостиля або бути укоріненим у психологічних аспектах авторської особистості. За гіпотезою Г. Башляра, кожному темпераменту відповідає певний елемент, тому в уяві поета переважатимуть образи, складені з близьких йому елементів (ця ідея була започаткована З.Фройдом та К. Юнгом), проте, створюючи систему образів, автор спирається на дуальну систему конструкції тексту, в якій дві стихії несуть в собі позитивний та негативний заряди, що притягуються та протиставляються один одному, але одночасно є взаємозалежними. Бінарність цієї системи і є основним джерелом виникнення сюжетної градації та напруження. Стихії вогню і повітря архетипно розглядаються як втілення чоловічої іпостасі природи, у той час як стихії землі і води уособлюють її жіночу іпостась. Башляр багато уваги приділяє архаїчному мисленню, починаючи своє дослідження з давніх уявлень про вогонь: перше об'єктивне знання про вогонь – універсальна заборона, яка породжує перший комплекс, пов'язаний з вогнем, – “комплекс Прометея” [3, с. 12]. Вогонь для Башляра – одна з універсальних первинних спроб пояснення світу, ключ до розуміння безлічі речей і явищ. Але головне, що вогонь більшою мірою ніж інші “першооснови” світу має властивість суперечливості,

в силу чого найбільш точно відповідає людській натурі, що і дозволяє Башляру зв'язати людський досвід, психіку людини з вогнем [3, с. 23-25]. Справжній образ, який постає не як даність, а продукт творчого процесу і доступний пізнанню не через об'єктивне спостереження, а лише через акт герменевтичного "відгуку", володіє рядом незвичайних властивостей. Екстраполюючи ідею Башляра про просторовий, а не часовий характер образу [2], ми називаємо аналіз поетичного образу "поетикою простору" або "топоаналізом", аналізом місць. Дійсно, понятійне мислення розвивається в часі, від незнання до знання, уява ж не відає часової перспективи: образ завжди виникає тут і зараз, безпосередньо-тимчасове переживання суб'єкта в ньому фіксується, застигає в нерухомості [8, с. 40; 9, с. 67].

У річищі когнітивної парадигми виявлено концептуальну основу художнього образу та когнітивні механізми його формування (концептуальне мапування), способи вербального оформлення словесного поетичного образу [7, с.]. Семіотичний аспект зорієнтований на з'ясування природи словесного образу-символу (Т.Ю. Горчак, Н.В. Слухай (Молотаєва), І.А. Солоділова, О.В. Шелест, С.Г. Шурма, О. Fischer, R. Tsur). Деякі лексико-граматичні особливості словесного поетичного образу, а саме специфіка його синтаксичного оформлення, з'ясовані у парадигмі структуралізму [9; 10; 11]. Передконцептуальна основа або матриця художнього образу виявлена через архетипний аналіз, що інтегрує семантичний аналіз дефініцій і дескрипцій змісту архетипів, які зафіксовані в тлумачних словниках з міфології, фольклору, світової символіки, та етимологічний аналіз номінативних одиниць, що активують той чи інший архетип в поетичному тексті [7, с. 283]. Архетипний шар структурований універсальними імплікативними ознаками архетипів, архетипних образів, архетипних символів, що асоціюються з Водю та Вогнем. Так, матрицею художнього образу Засухи, Виверження вулкану є імплікативні смисли архетипу Вогню.

Можемо беззаперечно сказати, що архетипи природної стихії такі, як вогонь, вода є широко використовуваними в австралійській поезії. Особливу роль відіграє архетип Води, що пов'язано саме з географічним розташуванням континенту, оскільки він з усіх сторін омивається океаном, який став для більшості австралійців не лише основним засобом для виживання, але й рідною стихією і символізує життєву енергію та неймовірну силу.

Архетип Води втілюється в образах річки, океану, моря, струмка, дощу тощо і австралійський континент не виняток, наприклад, у поетичному тексті Х.Лоусона "The Song and The Sigh": "and the creek of life goes winding on" – "струмок життя продовжую витись"; у віршованому тексті Д.Маккелер "In the Southern Garden": "Loud the water soughs and gurgles 'mid the rocks below the wall, / Dark-heaving, with a dim uncanny tinge" – "Гучно зітхає і булькотить вода поміж скель у низині стіни, / здіймаючись, із тьмяним моторошним відтінком"; та також у вірші Дж. Райт "TheBull": "bubble-sound of sweet creek-water" – "гуркіт солодкої річкової води". У підґрунті наведених словесних образів лежить концептуальна метафора ЖИТТЯ Є ВОДНИЙ ПОТІК. Проте у рамках австралійської реальності базовою концептуальною схемою стає ЖИТТЯ Є БУРХЛИВИЙ ВОДНИЙ ПОТІК, реконструйованою через концептуальний та семантичний аналіз номінативних одиниць словесних образів. Цей аналіз здійснюється за допомогою лінгвокогнітивної операції атрибутивного мапування. Тобто концептуального та мовного накладання імплікацій архетипної образ-схеми Води на споріднені концептуальні ознаки архетипної образ-схеми Життя. Вербальне втілення концептуальних схем здійснюється через номінативні одиниці "creek", "life," "water", "soughs and gurgles", "dark-heaving", "bubble". У словесному поетичному образі "and the creek of life goes winding on" – втілена думка "все тече, все змінюється" актуалізована використанням дієслова "wind", що надає додаткового значення довгої дороги, яка в'ється. Це

зумовлено лексичним значенням номінативної одиниці “wind”: if a road, a river, etc. winds somewhere, it has many smooth bends and is usually very long”.

Так у вірші “THE SEEDS OF REVOLUTION” Тома Макілвіна йдеться про розпалення та перебіг громадянської війни в Австралії. З перших рядків вірша можна зрозуміти, з якою стихією автор порівнює війну. Це стихія – вогню. Британія ототожнюється з руйнівною силою вогню і є структурним компонентом у функції концепту-кореляту ВІЙНА (under brutal British law, ignited an inferno and a dreadful civil war). Яскравою метафорою “then quenched its fiery blaze” обігрується не гасіння пожежі, а придушення війни; дуже символічно згадується синій хрест (прапор Австралії синій): колір води – блакитний і так як вода може здолати полум’я, так і “Southern Cross” долає рабство і відчай, і постає символом перемоги. У аналізованому творі чітко простежується протистояння двох стихій – вогню (образ Британії) та води (австралійські шахтарі).

Моделювання концептуального простору художнього образу має на меті вилучення прихованих смислів, що уможливується завдяки архетипному і лінгвокогнітивному аналізу словесних поетичних образів та реконструкції концептуальних гендерних метафор, гендерних оксюморонів та гендерних символів. Особливістю моделювання концептуального простору художнього образу є виявлення додаткових шарів, структурованих імплікативними смислами, вилучених з архетипного ядра художнього образу, і стереотипних та ідіотипних концептуальних схем, що лежать у підґрунті художнього образу. Це дозволяє виявлення гендерних особливостей на концептуальному рівні. Мережа концептуальних доменів, об’єднаних контекстом, структурують концептосферу словесного поетичного образу chilling heat. Його концептуальною основою є концептуальним оксиморон, структурований концептосферою ЛЮДИНА, що включає домен Дотик (кінестетичне відчуття) і діаметрально протилежні концепти ХОЛОД VS. СПЕКА.

Отже, передконцептуальна іпостась словесного поетичного образу є смислом образу, його архетипом, який активується автоматично позасвідомими когнітивними операціями.

Передконцептуальна іпостась словесного поетичного образу структурована образ-схемами. Їх трансформація шляхом лінгвокогнітивних операцій спеціалізації, модифікації, компресії тощо зумовлює конфігурацію концептуальної структури словесного поетичного образу. Концептуальна іпостась словесного поетичного образу є когнітивним кодом словесного поетичного образу, його узагальненим змістом, який структурований концептуальними схемами, що вилучаються за допомогою концептуальної метафори, метонімії та оксиморона. Реконструкція концептуальної сторони словесного поетичного образу уможливує вияв прототипових концептуальних схем, що, в свою чергу, веде до окреслення прототипової образної картини світу австралійської поезії та виокремлення притаманних для неї образів природних стихій.

Перспектива подальших досліджень убачається у виявленні мовних операцій і лінгвостилістичних засобів втілення архетипів у словесних образах природних стихій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Гастон Башляр. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.
2. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Гастон Башляр. – М.: РОССПЭН, 2004. – 376 с.
3. Башляр Г. Психоанализ огня / Гастон Башляр. – М.: Прогресс, 1993. – 174 с.

4. Башляр Г. Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / Гастон Башляр. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 1999. – 344 с.
5. Башляр Г. Земля и грезы о покое / Гастон Башляр. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 2001. – 320 с.
6. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії : лінгвокогнітивний аспект : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Лариса Іванівна Белехова. – К., 2002. – 476 с.
7. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : [монографія] / Лариса Іванівна Белехова. – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.
8. Виноградов В.В. З вивчення поетики. 20-ті роки /В.В. Виноградов. – АН: СРСР. Сер. літ-ри й мови, 1975. – 34с.
9. Лотман Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Юрий Лотман. – Таллин : Ээсти Раамат, 1973. – 167с.
10. Шкловский В.Б. Потебня // Поэтика : Сборник по теории поэтического языка / В.Б. Шкловский. – Петроград : Изд-во Петроградского университета, 1919. – 147с
11. Якобсон Р. Поэзия грамматики и грамматика поэзии / Р. Якобсон // Семиотика. – М. : Радуга. – 1983. – 473с.
12. Юнг К.–Г. Душа и миф: Шесть архетипов : пер. с англ. / Юнг К.–Г. – К. : Гос. библиотека Украины для юношества, 1996. – 324 с.
13. Fauconnier G. Turner M. Principles of conceptual integration / G. Fauconnier, M.Turner // Discourse and Cognition: Bridging the Gap : [ed. by J. R. Koenig]. – Stanford, 1998. – P. 269–283.
14. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature // Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective / M. Freeman. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – 283 p.
15. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G.Lakoff, M. Johnson. – N. Y. : Basic Books, 1999. – 624 p.